

rer vel også ansvaret for, at Lindhardt med så åbenlys glæde indrangerer socialismen på linie med de religiøse vækkelser. Det virker formentlig ganske underholdende på nogle læsere og højst forargeligt på andre. Man gætter på, at det sidste har været forfatterens hensigt, for selvom bogen, målt med den første udgave, her og der kan virke afdæmpet, er Lindhardts lyst til at forarge og hans evne til at forarges stadig et fremtrædende træk i den. Derved bliver bogen stimulerende læsning, men det kan vel også sine steder – som i dette tilfælde med socialdemokratiet – sløre realiteterne en smule.

Den forskning, der er sat i gang af professorerne Lindhardt og Hal Koch, har, som allerede fremhævet, betydet en vældig og frugtbar udvidelse af kirkehistoriens felt og har ført denne forskningsgren frem til en meget stærk position. Denne styrkelse er imidlertid sket ved en ret ensidig opdyrkning af de sociale og psykologiske sider af den religiøse udvikling. Det er muligvis derfor, at en gennemlæsning af 2. udgave af Lindhardts bog nok virker inciterende, men incitamentet ligger i to forskellige planer. På den ene side afføder bogen respekt for det nybrud, hvis omfang og betydning den side for side bærer vidnesbyrd om. På den anden side afslører den en række opgaver, som stadig er uløste, fordi de antagelig først kan løses, når den skete landvinding følges op af en forskning, der jævnsides med aspekterne i Lindhardts bog også vil anlægge andre synsmåder.

H. P. Clausen.

Holger Hjelholt: Sønderjylland under treårskrigen. Et bidrag til dets politiske historie. I. del: Fra revolutionens udbrud til våbenstilstandens ophør foråret 1849. (Gad, 1959). 254 s.

Da det augustenburgske husarkiv,

det såkaldte Primkenau-arkiv, på Landesbibliothek i Kiel åbnedes for forskningen i 1951, blev samtidig betydningsfulde dele af den provisoriske regerings og statholderskabets arkiv fra treårskrigen tid tilgængelige. Disse akter findes nemlig sammen med krigsarkivet i det hertugelige arkiv og har derfor ikke hidtil kunnet udnyttes.

Nu har fhv. overarkivar Holger Hjelholt taget studiet af dette materiale op, og delvis på basis af det har han begyndt en fremstilling af Sønderjyllands historie under treårskrigen. Værket er planlagt til to bind, og den nu foreliggende første del behandler det første krigsår fra marts 1848 til april 1849, da krigen genoptoges efter våbenstilstanden.

Dr. Hjelholt kalder sin bog »et bidrag til Sønderjyllands politiske historie«, og denne undertitel dækker over en detaljeret gennemgang af den danske og den slesvig-holstenske administration af landsdelen i krigsårene. Den provisoriske regering satte straks efter sin dannelse ind med et krav om at blive anerkendt af alle myndigheder i de to hertugdømmer. Derpå fulgte forordninger og bestemmelser til ordning af forholdene under den nye tingenes tilstand. Men da de danske tropper var rykket ind over Kongeåen, konstitueredes i Haderslev en regeringskommission for hertugdømmet Slesvig, som skulle holde civilforvaltningen i gang og om fornødent omorganisere den. Det sidste betød, at kommissionen, hvor den provisoriske regering havde haft held til at vinde tilslutning, skulle fjerne den slesvig-holstenske indflydelse.

Regeringskommissionens virke blev ikke langvarigt. Efter slaget ved Slesvig d. 23. april trak hovedparten af den danske hær sig over til Als, og resten af Sønderjylland blev besat af de slesvig-holstenske og tyske styrker, der jo rykkede videre op i Jylland. Det næste halvandet år var Sønderjylland stort set underkastet et sles-

vig-holstensk styre. Dog bevarede man for Als og Ærø's vedkommende den danske administration under en bestyrelseskommission, der imidlertid i over et halvt år virkede uden officiel bemyndigelse. Det skyldtes, at den danske regering ventede helt til 15. december med at proklamere den ensidigt sammensatte fællesregering, der havde afløst den provisoriske regering, for oprørsk og stridende mod våbenstilstandens betingelser.

Disse udviklede begivenheder og deres virkninger i de enkelte led af administrationen i Sønderjylland har dr. Hjelholt gennemgået meget omhyggeligt. Han har undersøgt, hvorledes de enkelte embedsmænd stillede sig til den provisoriske regering, han refererer deres holdning til den danske regeringskommission, og han følger de vekslende ind- og afsættelser af gejstlige, juridiske og andre embedsmænd. Desuden tegner han i et vist omfang et billede af befolkningens reaktion på de vekslende situationer, men på dette punkt når forfatteren næppe så langt i retning af fuldstændighed som i sin skildring af de administrative konsekvenser.

Den stort set kronologiske fremstilling og den uhyre detailrigdom er bogens styrke. Der fremlægges et stort materiale, omfattende oplysninger om alle embedsmænd, om hvert enkelt embede og om begivenhederne i næsten hvert sogn. Denne indsats vil i fremtiden spare andre – ikke mindst lokalhistorikere – for arbejdet med at finde oplysningerne frem. Især giver det bogen vægt, at forfatteren har kunnet udnytte de indberetninger, som advokat Bargum i efteråret 1848 i sin egenskab af »overordentlig regeringsbefuldmægtiget« sendte til fællesregeringen fra Nordslesvig. Disse beretninger er i øvrigt nu af dr. Hjelholt offentliggjort i Danske Magazin.

De her nævnte dyder afslører imidlertid samtidig visse svagheder ved bogen. De mange enkeltheder tynger fremstillingen og gør bogen vanskelig

at læse. Dr. Hjelholt forudsætter desuden, trods omhuen i detaillene, et godt kendskab hos sine læsere til de forvirrede administrative forhold i Slesvig, og det letter heller ikke læsningen. Så længe andet bind med det lovede register ikke foreligger, vil man være nødt til at granske bogen temmelig nøje, hvis man vil udnytte dens væld af oplysninger.

Antagelig ville det have styrket værket, om detaillerne af og til havde været grupperet lidt fastere omkring nogle af de politiske problemer, der aftegner sig for læseren, efterhånden som han skrider frem gennem bogen. Disse problemer kunne uden skade have været understreget adskilligt kraftigere. Derved ville også bogens undertitel have fået et fastere og fyldigere indhold.

Bl. a. kunne man have ønsket en mere samlet udredning af den forskel, der klart markeres mellem de nordslesvigske bønders og de danske embedsmænds optræden over for slesvig-holstenerne. Mens nordslesvigerne selv, særlig naturligvis i Haderslev amt, gik meget aggressivt til værks mod lokale tilhængere af de slesvig-holstenske ideer, optrådte medlemmerne af den danske regeringskommission med betydeligt større lemfældighed. Sponneck gik endog så vidt som til at karakterisere Laurids Skau og H. A. Krüger som »fanatikere«.

Hjelholt registrerer nok misfornøjelsen med kommissionen, og hans gennemgang af dens virke antyder hans kritiske holdning til den. Men man havde gerne set denne vurdering formuleret og motiveret. I det hele taget savner man en nøjere analyse af de indre brydninger såvel på slesvig-holstensk som på dansk side. Det vil naturligvis kunne hævdes, at dette ligger uden for bogens rammer, men forfatteren berører dog så hyppigt disse problemer, at det ikke er helt tilfredsstillende, at der hver gang brydes af, inden emnet er udtømt.

Det gælder således den provisoriske regerings og de enkelte slesvig-holstenske politikeres taktik over for Nordslesvig, som ikke er præciseret særlig tydeligt. F. ex. hænger vel advokat Claussens tøvende holdning til forslaget om Slesvigs optagelse i det tyske forbund sammen med, at han var valgt i Haderslev, hvor et sådant forslag ikke kunne glæde sig ved større popularitet. – I denne sammenhæng kan iøvrigt anføres et af de meget få steder, hvor forfatteren er en smule unøjagtig. S. 15 skriver han, at kravet om Slesvigs optagelse i forbundet rejstes i de slesvigske stænder i 1846. Men allerede i 1842 var kravet fremme i stændersalen i Slesvig. Ganske vist lykkedes det dengang i første omgang de mere moderate at hindre Beseler i at fremsætte kravet i en regelret proposition, men noget senere under forhandlingerne havde han dog held til alligevel at få det offentligt frem ved at smugle det ind i betænkningen om de fælles stænderkomiteer.

Som allerede omtalt har dr. Hjelholt brugt den provisoriske regerings arkiv. Desuden har han udnyttet rigsarkivets og en del af lokalarkivernes materiale om emnet. Det er et kendemærke for bogen, at den næsten udelukkende er bygget på arkivmateriale. Kun i ganske få tilfælde har forfatteren støttet sig på den eksisterende litteratur, der dog næppe helt fortjener denne negligering. En smule må det undre, at Altonaer Mercur er den eneste avis, der er udnyttet i større omfang. Avisstoffet kunne vel ellers nok på sine steder have suppleret fremstillingen, så den havde givet et mere levende og umiddelbart indtryk af tiden.

Men selvom således en gennemlæsning af bogen på enkelte punkter må give både den læge og den fagligt mere orienterede læser en fornemmelse af at være utilfredsstillet, står det fast, at dr. Hjelholt har påbegyndt et arbejde, som vil være til den stør-

ste nytte for alle, der skal beskæftige sig med treårskrigen virkninger i den slesvigske administration. Forfatterens kendskab til perioden og til landsdelens særlige forhold er suverænt, og man imødeser med glæde det afsluttende andet bind. Først når det foreligger, vil det være rimeligt at gå ind på en nærmere drøftelse af enkelthederne i værket.

H. P. Clausen.

Vilh. la Cour: Vejs Ende. Træk fra min Manddoms afsluttende kampaar. (P. Haase & Søn, 1959) 260 s.

Fjerde bind af Dr. la Cours erindringer går fra 9. 4. 40 til begyndelsen af 1950'erne; dermed er det store værk nået op på næsten 1100 sider, store og ofte petittrykte, med utallige uddrag af breve, dagbøger, artikler og foredrag, i sig selv en meget anelig præstation ikke mindst i betragtning af hvad der også er blevet tid og kraft til at få fra hånden i de samme år hvor memoirerne blev til. Alle 1100 sider handler om forfatteren, og selv sagt skal erindringer handle om deres forfatter; men det kan gøres på så mange måder – F. C. Krarup har f. ex. gjort det kunststykke at skrive særdeles personlige erindringer uden så at sige at omtale sig selv, men la Cour er lyslevende tilstede på hver eneste side; det er ingen kritik, men en karakteristik. Et sted siger han om nogle af sine Sydslesvig-kronikker: »de blotlagde min Personlighed uden at krænke andres«, og det kan vel ikke helt siges om erindringerne, for en og anden anden »personlighed« kunde nok føle sig trådt på tærne (Erik Scavenius og Gustav Rasmussen vilde jeg f. ex. mene), og lejlighedsvis er la Cour da også klar over at han har trådt forkert og iler med at gøre skaden god igen; viljen til at yde andre deres ret har han ganske afgjort, med sin forstand er han en frisindet mand, øm over andres ære som over sin